

Cəfərova Nabat Beydulla qızı¹
AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİ METODİKASININ KEÇDİYİ İNKİŞAF YOLU
HAQQINDA (XIX ƏSR)

Tarix boyu hər bir xalqın özünəməxsus maarif və mədəniyyəti, pedaqoji fikri və düşüncəsi olmuş və bunlar dünya elm və mədəniyyətinin inkişafına daim öz töhfələrini vermişdir[3, s.4]. Tarixi sənədlərdən məlumdur ki, XVI əsrdə Səfəvi dövləti zamanı ana dilində məktəblər açılmışdır. M.Füzulinin "Külliyyatı", "Leyli və Məcnun" əsəri o dövrdə məktəblərdə (mollaxanalarda) Azərbaycan dili dərsləri kimi istifadə olunmuşdur. Azərbaycan dilinin inkişafı üçün bu dildə yazıb-yaradan Füzuli, Xətai, Həbib, Qövs, Təbriz, Təbriz Əfşar və b. bu kimi sənətkarların əsərlərinə, aşiq sənətinə, xalq incilərinə (bayatı, qoşma, layla, tapmaca və s.), o cümlədən klassik ədəbiyyata xüsusi yer verilmişdir. Şah İsmayıl Xətai Azərbaycan dilinin inkişafına xüsusi diqqət yetirmiş, "Dəhnamə", "Nəsihətnamə" əsərlərini, qəzəllərini sadə Azərbaycan dilində yazmışdır.

XVIII-XIX əsrlərdə ziyalılar dini təhsildən cana doymuşdular. Onlar dünyəvi məktəblərin açılmasına can atır, uşaqlara dünyəvi biliklərin verilməsini tələb edirdilər. XIX əsrin əvvəllərində Rusiya - İran müharibələri nəticəsində Azərbaycanın iki yerə parçalanması və Şimali Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğalı Çar Rusiyasının müstəmləkəçilik siyasətinin tərkib hissəsi kimi Azərbaycanda təhsil sahəsində həyata keçirdiyi tədbirlər məktəb təhsilinə müsbət təsir etdi. Bu dövrdə təlim rus dilində olsa da, Azərbaycanda müxtəlif tipli dövlət təhsil müəssisələrinin (qəza ibtidai məktəbləri, müsəlman məktəbləri, gimnaziya və realnı məktəblər, rus - Azərbaycan məktəbləri, rus və müsəlman qız məktəbləri, dəmiryolu və sənət məktəbləri, seminariyalar, peşə və orta ixtisas məktəbləri və s.) yaranması xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəlməsinə güclü təkan verdi. Azərbaycan maarifçiləri bu tipli məktəblərin yaranmasının xalqın maariflənməsində böyük rolu olacağına inanırdılar[5, s.5].

Demək olar ki, təhsil tarixində XIX əsr xüsusi yer tutur. XIX əsrin II yarısından fəaliyyətə başlayan yeni tipli gimnaziya və realnı məktəblərini bitirən azərbaycanlı gənclərin böyük bir hissəsi Rusiya və Avropanın ali məktəblərində təhsil almaq imkanı qazandı. XVIII əsrdə Azərbaycanın bir sıra yerlərində: Daş Salahlıda Şəfi Əfəndi, Pənahabadda (Şuşada) Molla Pənah Vaqif, Gəncədə Mirzə Şəfi Vəzih ana dilində məktəblər açdılar. Molla Pənah Vaqifin Şuşa şəhərində açdığı yeni tipli məktəbdə təlim-tərbiyə işləri Azərbaycan dilində aparıldığından, bu, Azərbaycan dilində ilk məktəb hesab olunur.

XIX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın qabaqcıl ziyalıları, dövlət xadimləri xalq arasında savadsızlığın aradan qaldırılması üçün gərgin mübarizə aparırdılar. Azərbaycan ziyalıları A.Bakıxanov, Mirzə Abbas Abdullayev, Abdulla Tofiq Sur, Seyfəddin Şirvani, Zeynalabdin Abaszaadə, Əlimirzə Nərimanov və b. 1827-ci ildə rus hökumətinə müraciət etdilər ki, respublikada yeni tipli (qəza, real, gimnaziya və s.) məktəblər açılsın. Bu məktəblərdə rus dili, hesab və şəriət dərsləri ilə yanaşı Azərbaycan dili də bir fənn kimi öyrədilsin. Çar hökuməti Azərbaycan ziyalılarının müraciətini qəbul etdi. 1830-cu ildən başlayaraq yeni tipli qəza məktəblərinin açılmasına icazə verdi.

Həmin ildən qəza məktəblərinin əsasnaməsi hazırlandı. Əsasnamə üzrə realnı və qəza məktəbləri fəaliyyətə başladı. Azərbaycanda qəza məktəbləri Şuşada (1830), Şəkiddə (1831), Bakıda (1832), Gəncədə (1833), Şamaxıda və Naxçıvanda (1837) və başqa şəhərlərdə açıldı. Məktəblərdə görkəmli maarif xadimləri (M.Ş.Vəzih, S.Ə.Şirvani, İsmayıl bəy Qutqaşını, Hacı Ağası, Mirzə Mehdi Hacı Cəfər oğlu Abdulla, Mirzə Baxış Nazim, Baba bəy Şakir və b.) dərslər deməyə dəvət olunurdular[2, s.30].

Şuşa qəza məktəbi Zaqafqaziya məktəblərinin 1829-cu il 2 avqust tarixli nizamnaməsinə əsasən, 1830-cu il dekabrın 30-da fəaliyyətə başlamışdı. Məktəb dövlət idarələri üçün qulluqçular, ilk növbədə isə, Azərbaycan və rus dillərinə tərcüməçilər hazırlamaq məqsədilə açılmışdı. Şuşa qəza məktəbinin birinci sinfinə əvvəlcə 19 şagird qəbul olunmuşdu[3]. Şagirdlərin sayına görə bu məktəb nəinki bütün Zaqafqaziyada və Qafqazda, hətta Rusiyada da birinci yeri tuturdu. Qəza məktəbləri yerləşdikləri ərazidə yeganə təhsil müəssisəsi olmaqdan əlavə, həm də mədəniyyət mərkəzi kimi fəaliyyət göstərirdi. Şuşa Qəza məktəbi də bu istiqamətdə mühüm təbliğat işləri aparırdı. Şəhərdə musiqiyə və ədəbiyyata olan böyük maraq məktəbdə müxtəlif mədəni tədbirlərin həyata keçirilməsinə də müstəsna təsir göstərirdi. Eyni zamanda, bu məktəb Azərbaycanın o dövri inkişafı üçün fəaliyyət göstərən şəxslərin yetişməsi baxımından da mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi [2, s.26]. Azərbaycanda o cümlədən, Cənubi Qafqazda ilk olaraq şəhər məktəbi 1874-cü ildə Şuşada yaradıldı. Göründüyü kimi, 1830-cu ildə əsas qoyulan Şuşa qəza məktəbi 1874-cü əvvəlcə üç sinifli, 1878-ci ildən isə dörd sinifli şəhər məktəbinə çevrildi [5]. Buranı bitirənlərdən bir çoxları (Firudin bəy Köçərli, Səfərlə bəy Vəlibəyov və başqaları) sonralar Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasına daxil oldular [6]. XIX yüzilliyin sonlarında müxtəlif sahələrdə baş verən dəyişikliklər, həm Azərbaycanın mədəni həyatına, həm də maarifçilik hərəkatını inkişafına müsbət təsirini göstərdi. Həmin dövrdə maarifçiliyin inkişafı dini təhsil sistemindən dünyəvi təhsil sisteminə keçidi sürətləndirdi. XIX əsrdə Azərbaycanda yeni tipli məktəblər meydana gəldi və yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Belə məktəblərin nüfuzu və maarifçilik fəaliyyəti nəticəsində Qarabağ bölgəsi, nəinki Azərbaycanda, həmçinin, Cənubi Qafqazda da, demək olar ki, ilk birinci yeri tuturdu.

XIX əsrin II yarısında Azərbaycanda ilk orta məktəblər - realnı məktəb, gimnaziya və progimnaziya yarandı. İlk progimnaziya 1865-ci ildə Bakıda təsis edildi, 1867-ci ildə realnı gimnaziyaya çevrildi. "Gimnaziya və progimnaziya Nizamnaməsi" (1871) görə, bütün gimnaziya klassik yönümlü oldu, realnı gimnaziya isə realnı məktəblərə çevrildi. Bakıdan sonra realnı məktəblər Gəncə (1867) və Şuşada (1881) açılmışdı. 1896-cı ildə Bakıda klassik kişi gimnaziyası təsis edilmişdi. "Realnı progimnaziya dörd əsas, bir hazırlıq siniflərindən,

¹ADPU-nun professoru

gimnaziyalar isə 7 sinifli idi” [H.Əhmədovun qeyd edilən əsəri, səh. 191-192]. Bu məktəblər müvafiq olaraq natamam orta və orta təhsil verirdi. XIX əsrin sonunda Azərbaycanda kişilər üçün 7 natamam orta və orta məktəb fəaliyyət göstərirdi, onlarda 2366 şagird təhsil alırdı [5, s.5].

Bu ənənə XIX əsrin sonlarında da davam etdirilmişdir. Bir cəhəti xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, XIX əsrin 80-ci illərində cəmi bir real məktəb Bakıda və bir klassik progimnaziya isə yalnız Gəncədə fəaliyyət göstərirdi. Bu isə bir tərəfdən əhalinin orta təhsilə olan ehtiyacına cavab vermirdi, digər tərəfdən isə sənaye və ticarətin artmaqda olan tələbatını da qətiyyən ödəmirdi. Şuşada belə çatışmazlıqlar özünü xüsusilə büruzə verirdi. Orta məktəbə olan tələbat get-gedə daha da artırdı. Ona görə də, Şuşada progimnaziya təsis sahəsindəki tələbin nəticəsiz qalmasını görən şəhər əhalisi 1880-ci il iyunun 30-da Peterburqa-Qafqaz komitəsinə müraciət [7] etdi. Nəhayət, 1881-ci il sentyabrın 20-də Şuşada 6 sinifli Realnı Məktəbin bünövrəsi qoyuldu. Hazırlıq siniflərindən və üç əsas sinifdən ibarət təşkil olunan məktəbə ilk dəfə 159 şagird qəbul edilmişdi. Şuşa Realnı Məktəbində tanınmış maarifçilər Həşim bəy Vəzirov, Mirzə Salah bəy Zöhrəbəyov və Yusif bəy Məlikhaqəzərov dərslər demişlər. Əslən şuşalı olan bu görkəmli şəxsiyyətlərin hər biri dövrünün savadlı və sayılıb-seçilən insanları idi. Məsələn, görkəmli pedaqoq Mirzə Salah bəy Zöhrəbəyov Fransada və Rusiyada təhsil almışdı. Zaqafqaziya (Qori) Müəllimlər Seminariyasının məzunu olan Yusif bəy Məlikhaqəzərov da müəllimlik fəaliyyəti ilə yanaşı, aktyor və rejissor kimi də şəhər əhalisi içərisində böyük nüfuzla malik idi. Pedaqoq, publisist, tərcüməçi, jurnalist, yazıçı və nəşir kimi tanınan Həşim bəy Vəzirov isə Şuşada müsəlman-rus məktəbi yaradılandan sonra bu məktəbə direktor vəzifəsinə dəvət edildi. Məktəbdə direktor vəzifəsində işləməklə yanaşı şəhər bələdiyyə idarəsinə də qəlsəni seçilmişdi. Bundan başqa, o, Şuşa Realnı Məktəbinin hazırlıq sinfində ana dilindən də dərslər deyirdi. Öz missiyasını uğurla həyata keçirən, xalqın maariflənməsi, elmə yiyələnməsi işində müstəsna xidmətləri olan, Azərbaycan ədəbiyyatına bir sıra məşhur yazıçılar, ədiblər, bəxş edən Realnı Məktəbin binası sonralar bir sıra təhsil müəssisələrinin fəaliyyət göstərməsi üçün gözəl məkana çevrildi. Şuşanın qədim tikililərindən hesab edilən bu təhsil ocağının binası da ermənilər tərəfindən dağıdılmışdı. Hazırda işğaldan azad edilən ərazilərdə dağıdılan təhsil infrastrukturunun bərpası istiqamətində mühüm işlər görülür. Qarabağda həyata keçirilən infrastruktur layihələrinin başında məhz təhsil müəssisələrinin yenidən qurulması, məktəblərin və ali təhsil ocaqlarının bərpası dayanır. Unutmaq olmaz ki, düşmənin məhv etdiyi belə tarixi məktəb binalarının əvvəlki görkəmini olduğu kimi geri qaytara bilməsək də, lakin orada tikilən binaların müasir tələblərə tam cavab verəcəyi gün kimi ayındır. Bundan əlavə, Şuşa şəhərində Azərbaycan təhsilinə əhəmiyyətli töhfə verəcək digər təhsil ocaqlarının da tikintisi planlaşdırılır ki, bu da olduqca təqdirəlayiqdir hadisələrdəndir. İnandırıcı ki, digər dağıdılmış təhsil ocaqları kimi, Şuşa Realnı Məktəbi də təmir-bərpa işlərindən sonra öz işinə yenidən başlayacaq və xalqımız üçün ziyalı kadrların yetişdirilməsi istiqamətində fəaliyyətini ötən əsrlərdə olduğu kimi, yenə də davam etdirəcəkdir. Bundan başqa, bu illərdə A.Bakıxanov Azərbaycanda pansion məktəbinin təsis olunması layihəsini hazırlayıb (1832-ci il, 20 fevral) Rusiya hökumətinə göndərmişdi. A.Bakıxanovun bu müraciəti qəbul edildi, Azərbaycanda pansion məktəbinin açılmasına icazə verildi. Pansion məktəbinin birinci sinfində əlifba təlimi, hesab, Azərbaycan dilində dərslər aparılırdı. 2-ci və 3-cü siniflərində rus dili, qrammatika, tarix, coğrafiya və fars dilinin qrammatikası öyrədilirdi.

Demək olar ki, XIX yüzilliyin birinci yarısında Azərbaycanda fəaliyyət göstərən məktəblər vahid tədris planı və proqramlarla işlədi. Məktəblərdə şagird sıxlığı 15-25 nəfərə çatdırıldı. Bu dövrdə şöhrətli alim Mirzə Cəfər Topçubaşov tərəfindən dilçiliyə aid, İbrahim Gəncəvi tərəfindən “Tarixi-Gəncə”, Mirzə Adıgözəl bəy Qarabaği tərəfindən “Qarabağnamə” və s. kimi əsərlər yazıldı.

Azərbaycan maarifçiləri məktəblərin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, köhnə dərsləklərdən əl çəkib, o dövrün tələblərinə uyğun dərslər və dərslər vəsaitləri yazmaq təşəbbüsü qaldırdılar. Bu çətin və məsuliyyətli işi öz üzərinə götürən görkəmli maarifçi Abbasqulu Ağa Bakıxanov “Qanuni-Qüdsi”, “Təhziübül-əxlaq”, “Kitabi nəsihət” və ya “Nəsihətnamə” əsərlərini yazdı. A.Bakıxanovun yazdığı bu üç əsər Azərbaycanda yeni çiçəklənən maarifin ilk dərsləri kii meydana çıxdı. A.Bakıxanovun “Qanuni-Qüdsi” (1828) əsəri dərslər kimi yazılmışdır. Fars dilinin qrammatik qaydalarını öyrədən bu əsər üç fəsildən “Hərflər, Kəlmələr və Cümlələr”dən ibarət idi [1].

Maarifçi alim 1836-cı ildə “Nəsihətnamə” adlı bir dərslər tərtib etdi. Dərslər 24 səhifədən ibarət olsa da, burada tərbiyəyə aid 102 mətn verilmişdi. Bu dərsləkdə nəsihətlərdən böyüklərə hörmət, dostluq, düzlük, doğru danışmağa adət etmək, mərdlik, qoçaqlıq, zəhməti sevmək, elm və təhsilə maraq göstərmək, tənbellərə qarşı nifrət və s. kimi əxlaqi məzmununda nəsihətlər öz əksini tapmışdı. “Təhziübül-əxlaq” əsəri pedaqoji və psixoloji elmin nəzəri məsələlərini əhatə edirdi. Əsər 12 fəsildən və nəticədən ibarət idi. Kitabda mərdlik, ədalət, insanlarla yaxşı rəftar etmək, dünya malına tamah salmamaq, zəhməti, oxumağı və elmi sevmək, vətənə və xalqa məhəbbət və s. kimi əxlaqi məsələlər öz əksini tapmışdı.

A.Bakıxanovun yazdığı bu əsərlər mədrəsə məktəblərində Azərbaycan dilini öyrədən yeganə dərslər vəsaiti idi. Bu əsərlər XX əsrin əvvəllərinə kimi məktəblərdə istifadə olunmuşdur. XIX əsrin Azərbaycanlı alimi Mirzə Kazımbəy tarixə, dilçiliyə, şərqşünaslığa aid yüzdən artıq elmi əsər yazmış, dünya şöhrətli, istedadlı alim kimi tarixə düşmüşdür.

Mirzə Kazımbəy “Gülüstən” əsərini rus dilinə, “Dərbəndnamə” əsərini ingilis dilinə, “Azərbaycan dilinin qrammatikası” kitabını alman dilinə tərcümə etmişdir. Mirzə Kazımbəy 1835-ci ildə Peterburq Akademiyasının həqiqi üzvü və 1837-ci ildə Londonun fəxri üzvü seçilmişdir. M.Kazımbəy “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsərinə görə o dövrün ən yüksək Demidov mükafatı verilmişdir. Professor M.Kazımbəy “Türk-tatar dilinin qrammatikası” əsərini Qazan şəhərində (1839) çap etdirmişdir. Əsər 556 səhifəlik dərslər idi. Dərslər üç bölməni əhatə edirdi:

Birinci bölmədə – fonetika (əlifba, sait, samit və onların tələffüz qaydaları) və nitq hissələri (isim, sifət, say, əvəzlilik) verilmişdir. İkinci bölmədə – fel, zərf, köməkçi nitq hissələri (qoşma, bağlayıcı, nida) öz əksini tapmışdır. Üçüncü bölmədə isə cümlə üzvləri, sözlərin uzlaşması və bağlanması ümumi sistemdə verilmişdir.

Dərslik rus dilində (“Grammatika turetsko-tatarskoqo yazıka”) yazılmışdır. Həm də Azərbaycan dilini öyrənən qeyri-millətlər üçün gözəl, sanballı vəsait hesab olunur. Mirzə Kazımbəy Azərbaycan dili grammatikasının ilk yaradıcısı olmuşdur[4].

2. Görkəmli maarifçilərin Azərbaycan dilinin tədrisi metodikasının inkişafında rolu. XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda ticarət, sənətkarlıq sürətlə inkişaf edirdi. Ölkədə iqtisadi və mədəni həyat canlanması elmə, mədəniyyətə, ədəbiyyata və təhsilin inkişafına öz təsirini göstərirdi. Qəza, gınmazıya, real adlı məktəblər təkcə şəhər yox, eləcə də kənd əhalisinin savadlanmasına xidmət edirdi.

Ölkədə maarifçiliyin əsas ideyasını vətənpərvərlik təşkil edirdi. Mütəfəkkir ziyalı M.F.Axundov, H.Zərdabi, N.Vəzirov və başqaları ruhani təhsili verən məktəblərin fəaliyyətinə qarşı mübarizə aparırdılar. Azərbaycan maarifçilərinin və xalqın bu mübarizəsi təkcə ruhani tərbiyəsi verən məktəblərə qarşı deyildi, onlar məktəblərdə təhsilin səviyyəsinin yüksəldilməsinə, yeni dərslərin, yeni nəzəriyyənin yaradılmasına can atırdılar [2, s.].

Bu dövrdə Mirzə Fətəli Axundov yeni əlifba layihəsinin həyata keçirilməsi üçün ciddi-cəhdlə çalışırdı. M.F.Axundov 1836-1842-ci illərdə Tiflisdə yaşamış, şəhər qəza məktəbində Azərbaycan dili müəllimi işləmişdir. O, müəllim işlədiyi müddətdə ərəb əlifbasının törətdiyi çətinlikləri görmüş, həmin əlifbanı dəyişmək üçün uzun müddət mübarizə aparmışdır. M.F. Axundov ərəb əlifbasının türk xalqlarına münasib olmadığı haqqında ilk fikir söyləyənlərdən biri olmuşdur. Mütəfəkkir ərəb əlifbasının öyrədilməsi üçün asan yollar düşünmüş, yeni əlifba tərtib etmişdir. M.F.Axundov 1854-cü ildə yazdığı əlifba layihəsində ərəb əlifbasının nöqsanlarını izah edirdi. M.F.Axundov geniş xalq kütlələrini və asan bir yolla savadlandırmaq üçün köhnə ərəb əlifbasının dəyişdirilməsi uğrunda mübarizə aparmışdır. Azərbaycan dilinin sadələşdirilməsi uğrunda çalışıb, dramatik əsərlərini çox sadə xalq danışığı dilində yazan M.F.Axundov xalq ədəbiyyatına böyük əhəmiyyət vermiş və ədəbi yaradıcılığında xalq ədəbiyyatının tükənməz xəzinəsindən istifadə etmişdir. ifba sahəsində böyük maneələrə baxmayaraq, alovlu vətənpərvər ədib öz məsləkindən dönmədi, ömrünün axırına qədər bu sahədə qələm çaldı, Osmanlı vəzirləri, İran mürəccələri ilə qələm mübarizəsi apardı, həmin məsələ ilə əlaqədar olaraq özünün məşhur “Əlifba haqqında mənzumə” əsərini yazdı”[6, s.11].

M.F.Axundovun hazırladığı (1854) yeni əlifba layihəsi 12 sait və 32 samit səsli hərfdən ibarət idi. O, hərflərin söz daxilində işlənməsi, onların yazılış qaydasına dair metodika hazırlamışdı. M.F.Axundov ömrünün axırına kimi (20 ildən artıq) hazırladığı yeni əlifbanı xalq arasında təbliğ etmək üçün yorulmadan iş apardı. Qarşısına qoyduğu məqsədə nail olmaq üçün dünya əlifba xətlərinə diqqət yetirdi: birinci xətt Çin əlifbası (heroqlifli xətt), ikinci xətt ərəb və fars əlifbası (sillabi xətt, sağdan sola), üçüncü xətt avropa-alfabet xətt (soldan sağa) [6, s.5].

Mütəfəkkir bu əlifba xətlərinin içərisində Avropa əlifba xətlərinə üstünlük vermişdir. Ona görə ki, Avropa əlifbası soldan sağa yazılır, hərf sıraları sait və samit səslərindən ibarətdir, hərflərin yazılış formasında nöqtələrin qoyulmasına ehtiyac yoxdur. M.F.Axundov bu səbəblərə görə 1870-ci ildə Azərbaycanda ərəb əlifbasının latın əlifbası ilə əvəz edilməsi məsələsini irəli sürmüş, “Yeni əlifba haqqında mənzumə” əsərini yazmışdır. O, əsərdə qeyd etmişdir ki, müsəlman uşaqlarına ərəb əlifbasını öyrənmək, riyaziyyatı öyrənməkdən çətindir. Onlar ərəb əlifbasının oxusu və yazısını öyrənməkdə yüksək səviyyəyə çatmırlar.

M.F.Axundov yeni tərtib etdiyi əlifba layihəsini məktəblərdə və xalq arasında təbliğ etmək üçün 1863-cü ildə Osmanlı və İran hökumətlərinin başçılarına və maarifpərvərlərinə müraciət etdi, lakin hökumət məmurları mütəfəkkirin arzu və istəyinə qarşı çıxdılar, müraciəti cavabsız qaldı. XIX əsrin ortalarında ölkədə yeni tipli “Üsuli-cədid” məktəbləri açıldı. Bu məktəblərin üstün xüsusiyyəti o idi ki, burada dərslər ana dilində aparılırdı.

XIX əsrdə Məhəmmədəğa Sidqi Ordubadda (1892, “Əxtər” məktəbi) və Naxçıvanda (1894), Seyid Əzim Şirvani Şamaxıda (1869), Hacı Səid Əfəndi Ünsizadə Şamaxıda (1874, “Məclisi-üns” məktəbi), Həsənəli xan Qaradağı Şuşada (1878), Mir Möhsün Nəvvab Şuşada (1895), Mirzə İsmayıl Qasir Lənkəranda (1896), Mirzə Kazım Ələsgərzadə İrəvanda “Üsuli-cədid” məktəblərini açmağa müvəffəq oldular. Azərbaycanda maarifin inkişafında yeni bir dövr başlanırdı.

1876-cı ildə Qori seminariyasında Azərbaycan şöbəsi yaradılmışdır. 1876-cı ildə Qori seminariyasında Azərbaycan şöbəsi yaradılmışdır. Zaqafqaziya ibtidai məktəblərində ana dilinin təliminə icazə verərkən A.Osipoviç çox sevinmiş və yuxarıda adını çəkdiyim «Vətən dili» kitabını çap etdirmişdi. Onu da qeyd edək ki, bu dərslik Azərbaycan məktəbləri üçün ana dilində, tərtib olunmuş ilk kitab idi. Qori Müəllimlər Seminariyasının müəllimi Səfərəli Vəlibəyovun kitab haqqında fikri daha çox maraqlıdır: «Bu qiymətli nəşrin meydana gəlməsi və yayılması bütöv bir epoxa təşkil edir ki, bu zamandan başlayaraq Sədinin, Hafizin və başqa şairlərin kitablarından alınmış, tərbiyəli hekayələr, xeyirxahlıq nümunələri əsasında qurulmuş əski, ölgün fars təlimi əvəzinə tatar (Azərbaycan-M.T.) məktəbində ana dili eşidiləcək, şux və şən uşaq gülüşü yüksələcəkdir».

Qori Müəllimlər Seminariyasında açılmış şöbədə oxuyan azərbaycanlıların adları bu gün də fəxrəli çəkilir. 130 il bundan əvvəl yaranmış Azərbaycan şöbəsinin fəaliyyətini yada salmaq, millətimizə, xalqımıza can-dildən xidmət edən Aleksey Osipoviç Çernyayevskinin «Vətən dili» kitabını xatırlamaq maarifçilik tariximizə göstərilən hörmətdir. Azərbaycanlı kadrların hazırlanması yolunda 14 il zəhmət çəkən Qori Müəllimlər Seminariyasının Azərbaycan şöbəsinin müfəttişi və müəllimi A.O.Çernyayevskinin fəaliyyətini öyrənmək üçün arxivimizdə bəzi sənədlər də var. A.Çernyayevskinin H.B.Zərdabi və onun həyat yoldaşı Hənifə xanımın yazışmaları bu gün də maraqlı doğurur.

Xalqımızın qabaqcıl oğulları N.Nərimanov, S.S.Axundov, M.Mahmudbəyov, Ü.Hacıbəyli, C.Məmmədquluzadə, P.B.Əfəndiyev, T.B.Bayraməlibəyov və bir çoxları A.Osipoviçin yetişdirmələri olmuşdur.

Azərbaycan bölməsinə A.O.Çernyayevski müdir təyin olunmuşdu. Seminariyada Azərbaycanın gələcək maarif xadimləri, istedadlı metodistlər Rəşid bəy Əfəndiyev, Cəlil Məmmədquluzadə, Süleyman Sani Axundov, Fərhad Ağazadə, Müslüm bəy Maqomayev, Həbib Mahmudbəyov, Mahmud bəy Mahmudbəyov, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyov və başqaları təhsil alırdılar. Qori müəllimlər seminariyasının məzunları hesabına Azərbaycanda pedaqoji kadrların sayı artır, təhsil və maarif uğurla inkişaf edirdi [7, s. 14].

Ədəbiyyat

1. Abbasqulu ağa Bakıxanov. <https://lib.az/persons/>
2. Cəfərova N. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. I hissə. Bakı: ADPU, 2020, 404s.
3. Hüseynzadə R. "Pedaqogika tarixi" fənni üzrə proqram. Bakı, 2010, 43 s
4. Mirzə Kazım bəy. <https://lib.az/persons/6>
5. Muradov A. Ümumtəhsil məktəbi strukturunun təşəkkülünə dair/Azərbaycan müəllimi.- 2012.- 13 aprel.- S.5.
6. Sanyeva İ. Mirzə Fətəli Axundovdan Heydər Əliyevədək "əlifba mücadiləsi"... Bakı xəbər . -2014.- 3 dekabr.- S.11.
7. Teymurov M. Böyük pedaqog. Mədəniyyət.- 2009.- 6 may.- s. 14.
8. Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları). // Kurikulum, 2010, № 3, s.117-130

О пути развития методики преподавания азербайджанского языка (XIX век) РЕЗЮМЕ

В XIX веке интеллектуалы стремились открыть светские школы и требовали давать детям светские знания. В рамках колониальной политики царской России меры, реализованные в области образования в Азербайджане, положительно сказались на школьном образовании. В этот период, хотя преподавание велось на русском языке, различные типы государственных учебных заведений в Азербайджане (начальные школы Газы, мусульманские школы, гимназии и реальные школы, русско-азербайджанские школы, русские и мусульманские женские школы, железнодорожные и художественные школы, семинарии, профессиональные и средние специальные школы) и т. д.) дали мощный толчок подъему культурного уровня народа. Азербайджанские педагоги считали, что создание таких школ сыграет большую роль в образовании народа [5, с.5]. Можно сказать, что XIX век занимает особое место в истории образования. Большая часть азербайджанской молодежи, окончившая гимназии и реальные училища нового типа, начавшие действовать во второй половине XIX века, получила возможность учиться в университетах России и Европы. Эта традиция была продолжена в конце 19 века.

Ключевые слова: азербайджанский язык, преподавание, методика, история, путь развития, XIX век, школа.

About the way of development of methods of teaching the azerbaijani language (xix century)

Summary

In the 19th century, intellectuals sought to open secular schools and demanded that children be given secular knowledge. As part of the colonial policy of Tsarist Russia, measures implemented in the field of education in Azerbaijan had a positive impact on school education. During this period, although teaching was in Russian, various types of public educational institutions in Azerbaijan (Gaza primary schools, Muslim schools, gymnasiums and real schools, Russian-Azerbaijani schools, Russian and Muslim girls' schools, railway and art schools, seminaries, vocational and secondary specialized schools), etc.) gave a powerful impetus to the rise of the cultural level of the people. Azerbaijani teachers believed that the creation of such schools would play a big role in the education of the people [5, p.5].

We can say that the 19th century occupies a special place in the history of education. Most of the Azerbaijani youth, who graduated from gymnasiums and real schools of the new type, which began to operate in the second half of the 19th century, had the opportunity to study at universities in Russia and Europe. This tradition was continued at the end of the 19th century.

Key words: Azerbaijani language, teaching, methodology, history, path of development, XIX century, school.

Rəyçi: dos.S.İ.Abbasova